

Danuta Mierzwa

Katedra Ekonomiki i Organizacji Rolnictwa AR we Wrocławiu

Funkcjonowanie spółdzielni kółek rolniczych w warunkach gospodarki rynkowej

Wstęp

W nowych warunkach funkcjonowania gospodarki powstaje podstawowy problem, jaki będzie kształt spółdzielczości wiejskiej w najbliższych latach. Spółdzielczość bowiem stoi przed koniecznością dokonania zmian jakościowych oraz wyboru najwłaściwszej strategii rozwoju.

Z organizacji spółdzielczych jedynie spółdzielczość mleczarska utrzymała swoją pozycję, pomimo dużego ograniczenia skupu i przetwórstwa mleka. W pozostałych sektorach spółdzielczości wiejskiej od kilku lat utrzymuje się bezład organizacyjny (wyjątek stanowią tu banki spółdzielcze). Część spółdzielni przekształciła się w spółki pracownicze lub spółki prywatne. W środowisku wiejskim brakuje nadal koncepcji przystosowania istniejących spółdzielni do nowych warunków gospodarki rynkowej oraz inicjatyw odbudowy idei spółdzielczych. Inicjatywy w tej sprawie powinny wychodzić od samorządów terytorialnych i samych rolników. Spośród wszystkich spółdzielni najbardziej ucierpiały wskutek przemian rynkowych Spółdzielnie Kółek Rolniczych. Czy w obecnym kształcie SKR są w stanie funkcjonować? Jakim procesom restrukturyzacyjnym muszą się poddać by przystosować się do twardych reguł rynkowych? Celem artykułu jest odpowiedź na te dwa fundamentalne pytania.

Badaniami objęto 8 SKR (spośród 18) położonych w woj. wrocławskim, wybranych wspólnie z prezesem WZSKR. Są to spółdzielnie, podobnie jak pozostałe przeżywające trudności ekonomiczno-finansowe, ale skłonne jeszcze do przekształceń i poszukujące swojego miejsca w nowym systemie gospodarki rynkowej. Likwidacja pozostałej grupy jest tylko kwestią czasu.

Podstawowym źródłem informacji były sprawozdania roczne spółdzielni i sprawozdawczość okresowa. Pytania dotyczące zarządzania, węzłowych problemów gospodarczych i przemian strukturalnych zestawiono w specjalnie opracowanej ankiecie — wywiadzie.

Charakteryzując sytuację ekonomiczno-finansową nie ujawniono nazw spółdzielni. Do oceny zjawiska nie jest ważne, która ze spółdzielni przeżywa trudności finansowe, istotne jest określenie przyczyn i perspektyw rozwojowych spółdzielni w zmieniających się warunkach.

1. Działania na rzecz poprawy sytuacji kółek rolniczych

Jednostki gospodarcze kółek rolniczych przez prawie ćwierć wieku świadczyły usługi mechanizacyjne gospodarstwom chłopskim. Efektywność gospodarowania w badanych latach mierzono ilością godzin, jakie przepracowały maszyny i narzędzia będące w posiadaniu SKR-ów w badanym okresie. Wg. badań ankietowych w strukturze prac nastąpił spadek ilości wszystkich usług o ok. 50%. Najmniejszy spadek popytu zanotowano na usługi transportowe, orkę i kombajnowanie. W strukturze prac wykonywanych przez ciągniki dominował transport od 40–50% ogółu przepracowanych godzin, orka stanowiła 70%, a prasowanie słomy tylko 6%.

Spółdzielnie kółek rolniczych, mimo że jeszcze dysponują znacznym majątkiem i doświadczoną kadrą pracowników, nie są w stanie sprostać wymaganiom gospodarki rynkowej. Świadczą o tym osiągnięte wyniki finansowe (tab. 1). Tylko dwa SKR-y spośród 8 badanych wykazują zysk netto. Zysk ten osiągnięto dzięki różnorodnej działalności prowadzonej w tych jednostkach (skup i handel zbożem, handel częściami zamiennymi, nawozami, materiałami budowlanymi, paszami, opałem itp.). Jedna z badanych spółdzielni posiada własną stolarnię, która produkuje na eksport. Ponadto dzierżawi ona 300-hektarowe gospodarstwo rolne, gdzie rozwija produkcję rolną i hodowlaną. Własne brygady remontowo-budowlane świadczą usługi spawalnicze, naprawiają sprzęt rolniczy, uczestniczą przy rozbiórkach obiektów przemysłowych

Tabela 1. Wyniki finansowe netto badanych spółdzielni [tys. zł]

Spółdzielnia	1994	1995	I półrocze 1996*
1.	89,0	559,8	120,6
2, -142,2	19,5	—	
3.	-58,0	-55,0	-47,2
4.	-33,5	-47,0	-23,5
5.	88,8	321,3	—
6.	-18,5	-54,0	—
7.	-76,5	-73,5	-45,0
8	-65,0	-73,2	-38,9

* Część spółdzielni jest w trakcie opracowywania bilansów za 1996 r.

itp. SKR-y te poszukują odpowiedniej struktury organizacyjnej dla siebie, by umocnić swoją pozycję na rynku przy coraz bardziej nasilającej się konkurencji.

Pozostała grupa spółdzielni ma trudności finansowe. Ich prezesi sami stwierdzają w ankiecie, że nie mają nadziei na poprawę. W gospodarstwach ma miejsce proces reprodukcji zawężonej, następuje szybka dekapitalizacja i wyprzedaż majątku trwałego zużytego już w 80%. Możliwości zakupu nowego sprzętu są bardzo ograniczone, ze względu na brak własnych środków finansowych oraz brak możliwości dofinansowania w postaci kredytów preferencyjnych.

Utrzymanie istniejących SKR-ów w dotychczasowej formie jest mało realne, gdyż ta forma przedsiębiorstwa nie została zaakceptowana przez rolników. Rolnicy negatywnie oceniają nie tylko mechanizację usług (zła jakość ze względu na przestarzały sprzęt, nieterminowość usług), ale także wspólne użytkowanie maszyn. Zespołowa forma mechanizacji nie jest akceptowana ze względu na brak troski o wspólne maszyny, szybkie ich zużycie, kłopoty z naprawami i rozliczeniami finansowymi oraz różnego rodzaju opory psychologiczne. Z tego względu rolnicy chętniej korzystają z usług sąsiedzkich. Zdaniem rolników usługowa spółdzielnia mechanizacyjna jest niepotrzebna, winna ona świadczyć te usługi, których rolnik sam nie może wykonać lub których samodzielne wykonanie byłoby dla niego nieopłacalne.

Wybór określonej formy działalności gospodarczej w środowisku wiejskim powinien uwzględniać interesy zarówno rolników, jak i osób nie posiadających ziemi, a zamieszkałych na wsi. W niektórych SKR, gdzie obserwuje się dużą aktywność rolników, możliwe jest prowadzenie działalności gospodarczej wykorzystującej zasoby spółdzielczości. Wymaga to jednak szybkiego uporządkowania spraw prawnomajątkowych SKR-ów, tak by wkłady i udziały członkowskie należały bezpośrednio do rolników. Dotychczas spółdzielnie kółek rolniczych były spółdzielniami tylko z nazwy, bowiem członkami SKR-ów były kółka rolnicze, a nie sami rolnicy. Była to forma narzucona rolnikom przez państwo. Rolnicy w takiej spółdzielni nie mają możliwości kontrolowania (nawet gdyby tego chcieli), w jaki sposób spółdzielnia jest zarządzana.

W nowych warunkach rynkowych jednostki gospodarcze kółek rolniczych podlegają różnorodnym przekształceniom, a więc likwidacji i tworzeniu różnych spółek prywatnych i pracowniczych. Tworzą się także nowe spółdzielnie o szerokim profilu działania, które zrzeszają nie tylko osoby prawne, ale także fizyczne. Istnieje możliwość podziału SKR-ów na mniejsze, bardziej sprawne jednostki. Możliwe są też bardziej efektywne formy wykorzystania majątku SKR poprzez agencyjne wykonywanie usług i dzierżawę w formie leasingu [5].

2. Pozycja spółdzielni kółek rolniczych na rynku usług rolniczych

Od początku lat dziewięćdziesiątych potencjał techniczny SKR systematycznie zmniejszał się, natomiast wzrastał w gospodarstwach indywidualnych (tabela 2, 3). Na polskich polach pracuje już około 1,3 mln ciągników, 99 tys. kombajnów do zbioru zbóż, 84 tys. kombajnów do zbioru ziemniaków, i 29 tys. kombajnów do zbioru buraków.

Oznacza to, że na jeden kombajn przypada w Polsce średnio 85 ha zbóż, 20 ha ziemniaków i tylko 12–13 ha buraków cukrowych.

Stan podstawowego sprzętu rolniczego w gospodarstwach indywidualnych można uznać za zadawalający. Ilość podstawowych maszyn i narzędzi rolniczych powinna zaspokoić potrzeby rolników. Wyposażenie rolnictwa indywidualnego w ciągniki w badanym okresie znacznie się poprawiło. Ilość ciągników będących w posiadaniu

Tabela 2. Wyposażenie rolnictwa w ważniejsze maszyny rolnicze stan na 31 XII 1994 r.

Wyszczególnienie	Ogółem		Rolnicy indywidualni	
	tysiące sztuk	na 100 ha UR	tysiące sztuk	na 100 ha UR
Kombajny zbożowe	99	0,6	84	0,6
Kombajny ziemniaczane	84	0,5	81	0,5
Kombajny buraczane	29	0,2	28	0,2
Siewniki polowe	44	0,2	38	0,3
Rozrzutniki obornika	501	2,8	456	3,2
Rozsiewacze nawozu	556	3,1	542	3,6
Sadzarki	341	1,9	336	2,2
Przyczepy zbierające	102	0,6	94	0,7
Prasy zbierające	115	0,6	108	0,7
Opryskiwacze	367	2,0	356	2,4

Źródło: Rocznik Statystyczny 1995 r.

Tabela 3. Ciągniki w rolnictwie w latach 1990–1994, stan na 31 XII

Rok	Ogółem		Rolnicy indywidualni	
	tysiące sztuk	na 100 ha UR	tysiące sztuk	na 100 ha UR
1990	1094	5,8	921	6,8
1991	1179	6,3	1019	7,5
1992	1172	6,3	1032	7,5
1993	1156	6,2	1048	7,2
1994	1311	7,3	1250	8,4

Źródło: Rocznik Statystyczny 1995 r.

gospodarstw indywidualnych wzrosła o około 30%. Na jeden ciągnik w gospodarce nieuspołecznionej przypada obecnie około 12 ha UR przy 15 ha UR w 1990 roku. Tak duża ilość ciągników świadczy o nadwyżce siły pociągowej, chociaż z drugiej strony większość z nich to pojazdy liczące często 15–20 lat. Biorąc z kolei pod uwagę sezonowe wydajności maszyn do zbioru ziemiopłodów, można by oczekiwać, że podstawowe prace w rolnictwie będą zmechanizowane w 100%. Tymczasem kombajnami zbiera się 70% ogółu zbóż i zaledwie 33% ziemniaków i buraków cukrowych. Lepszemu wykorzystaniu tych maszyn staje na przeszkodzie rozdrobniona struktura agrarna oraz niski stopień organizacji usług. Dlatego wielu rolników stara się wyposażać swoje gospodarstwa we wszystkie dostępne na rynku maszyny. Ogromnie podraża to koszty produkcji, co wiąże się z żądaniem przez rolników wyższych cen skupu.

Nakazem chwili wydaje się upowszechnienie form zespołowego użytkowania maszyn oraz rozwój sprawnego systemu usług. Rozwój usług jest przecież niczym innym jak zwiększeniem w rolnictwie stopnia podziału pracy. Tymczasem — jak wykazały badania przeprowadzone przez Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej — na przełomie 1991 i 1992 roku w co piątej wsi zlikwidowano Spółdzielnie Kółek Rolniczych. Ich sprzęt kupowali rolnicy indywidualni, część przejęły urzędy gmin i rady sołeckie. Likwidacja SKR-ów miała największe rozmiary w rejonie południowo- i północno-wschodnim Polski. Zlikwidowano tam co trzecią spółdzielnię, natomiast w rejonach środkowo-zachodnim, południowym i północnym przetrwały prawie wszystkie istniejące od 1988 roku Spółdzielnie.

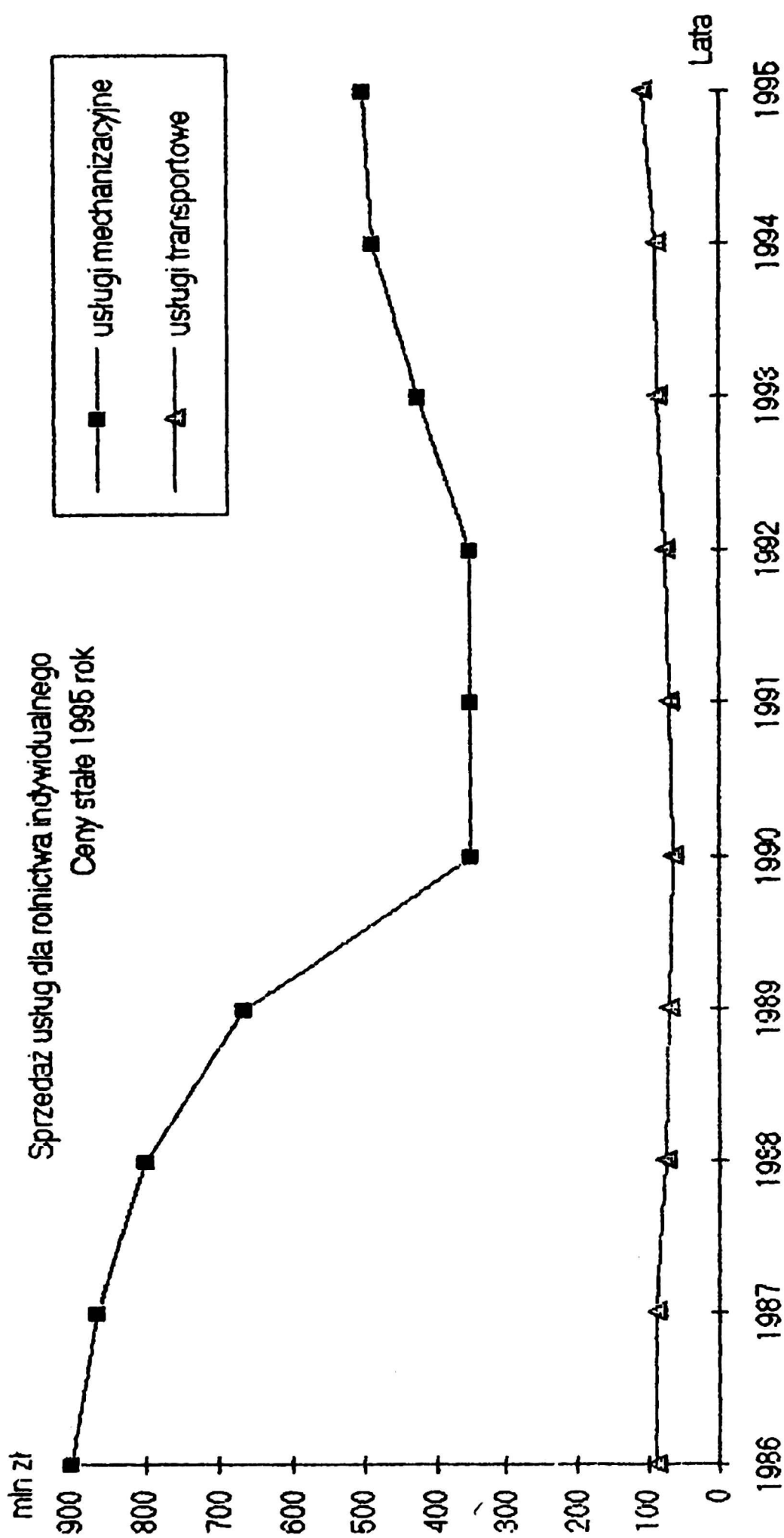
Według danych Krajowego Związku Rolników, Kółek i Organizacji Rolniczych w latach 1985–1994 likwidacji uległo 461 SKR (tab. 4), co stanowi około 24% całej ich liczby. Najwięcej SKR-ów zlikwidowano w latach 1989–1992; liczba tych spółdzielni obniżyła się o około 20%.

Spółdzielnie kółek rolniczych utraciły swoją pozycję na rynku usług rolniczych. Świadczy o tym zarówno malejąca liczba wsi korzystających z usług SKR-ów, jak i malejący ich udział w zaspakajaniu popytu na prace mechanizacyjne [1]. Wypierane

Tabela 4. Spółdzielnie Kółek Rolniczych 1985–1994

Rok	Liczba	Procent
1985	1936	100
1989	1908	98,5
1992	1531	79,0
1993	1507	77,8
1994	1475	76,2

Źródło: Sprawozdanie z działalności Związku Rolników, Kółek i Organizacji Rolnych za lata 1984–1988, 1989–1994.

Rysunek 1. Sprzedaż usług dla rolnictwa indywidualnego [4]

Tabela 5. Ceny usług mechaniczycznych w latach 1989–1995 w porównaniu do cen 1 q żyta w tym okresie (w PNZ)

Rodzaj usługi	1989		1990		1991		1992		1993		1994		1995	
	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B
Orka	2,5	0,92	7,4	1,28	10,0	2,13	25,0	1,64	32,0	1,86	36,0	1,90	40,0	1,67
Bronowanie	1,8	0,66	5,7	0,98	7,0	1,49	20,0	1,31	28,0	1,63	32,0	1,69	40,0	1,67
Siew zbóż	1,6	0,58	5,5	0,95	6,8	1,45	20,0	1,31	26,0	1,51	30,0	1,58	32,0	1,34
Koszenie traw	2,5	0,92	7,0	1,21	9,0	1,92	25,0	1,64	33,0	1,92	37,0	1,95	40,0	1,67
Prasowanie słomy	3,5	1,28	9,0	1,55	14,0	2,99	25,0	1,64	33,0	1,92	38,0	2,00	45,0	1,88
Zbiór zbóż kombajnem	5,0	1,83	25,0	4,32	35,0	7,48	55,0	3,61	80,0	4,65	85,0	4,49	95,0	3,98
Kopanie ziemniaków	3,0	1,10	8,0	1,38	12,0	2,56	24,0	1,57	30,0	1,74	34,0	1,79	34,0	1,42
Opryskiwanie roślin	1,8	0,66	5,0	0,68	6,2	1,32	12,0	0,79	14,0	0,81	20,0	1,06	22,0	0,92
Cena 1 q żyta	2,73		5,78		4,68		15,23		17,18		18,92		23,86	

Źródło: Cennik usług i Monitory Polskie.

Objaśnienia: A — cena usług, B — 1 godzina = 1 q żyta.

są one z rynku usług głównie przez rolników indywidualnych, którzy dysponując coraz lepszym sprzętem i szukając dodatkowych źródeł dochodów, coraz powszechniej wykonują usługi mechanizacyjne. Obecnie na rynku usług mechanizacyjnych decyduje konkurencja cen i jakości. W każdej wsi rolnicy mogą wybierać między kilkoma jednostkami świadczącymi usługi. Jest to istotna zmiana w stosunku do lat osiemdziesiątych, kiedy to praktycznie każda wieś skazana była na jednego usługodawcę — SKR, bowiem rozprowadzane wg rozdzielników nowoczesne maszyny były niedostępne dla rolników indywidualnych.

Sprzedaż usług w latach osiemdziesiątych drastycznie spadła, co widać wyraźnie na przykładzie usług mechanizacyjnych, których wartość zmniejszyła się przeszło dwukrotnie (z 900 mln zł w 1986 r. do 350 mln zł w 1990 r.), i transportowych, których wartość wynosiła w 1986 r. 90 mln zł, a w 1990 r. — 65 mln zł (rys. 1). Sprzedaż usług mechanizacyjnych szczególnie gwałtownie spadła w latach 1988–1990. Obecnie obserwuje się nieznaczny ich wzrost.

Jedną z przyczyn mniejszego zapotrzebowania rolników na usługi świadczone przez SKR może być wzrost cen. Dla zobrazowania dostępności usług przedstawiono porównanie cen usług za godzinę do ceny jednego kwintala żyta. Ceny żyta wzięto z Monitora Polskiego. Opłata za usługi w badanym okresie znacznie wzrosła, co było spowodowane przede wszystkim galopującą inflacją (tabela 4). W stosunku do ceny żyta w latach 1989–1995 najbardziej zdrożał zbiór zbóż kombajnem i ich siew o 200%. Prasowanie słomy, kopanie ziemniaków i opryskiwanie zbóż podrożało o około 50%, za pozostałe usługi rolnik musiał zapłacić w 1995 roku dwa razy więcej kwintali żyta niż w roku 1989. Przyczyną takiego stanu rzeczy było znaczne podniesienie cen na te usługi przy jednoczesnym niewielkim wzroście cen skupu żyta. Jak wynika z tabeli 5, dostępność ekonomiczna usług maleje z roku na rok.

Wnioski

W nowych warunkach ustrojowych formy spółdzielcze przedsiębiorstw zakwalifikowane zostały do sektora prywatnego, a więc spółdzielnia powinna działać wg reguł rynkowych zapewniając realizację interesów członków spółdzielni. Odbudowanie spółdzielczości na wsi i powrót do jej idei, mimo nawet złych doświadczeń z przeszłości, jest nieodzowne dla zwiększenia poczucia bezpieczeństwa, stabilizacji rozwoju produkcji oraz integracji podmiotów rolnych. Z tego względu spółdzielcza forma gospodarowania powinna być dla rolników nie tylko użyteczna, ale i atrakcyjna. W warunkach gospodarki rynkowej zmienia się podejście do spółdzielni, w którym ważne są nie tylko tradycyjne wartości, ale przede wszystkim liczy się efekt ekonomiczny i nowoczesne warunki pracy.

W analizowanym okresie została zachwiana pierwszoplanowa pozycja SKR-ów w dziedzinie usług mechanizacyjnych dla rolników. Przyczyn złej kondycji finansowej należy szukać w:

1. Jednostronnym kierunku działalności opierającym się na świadczeniu usług mechanizacyjnych i rosnących cenach usług. Pozytywne wyniki finansowe wykazały tylko dwa z badanych SKR-ów, które prowadzą różnorodną działalność.
2. Braku działań restrukturyzacyjnych pomimo zmieniającego się otoczenia. Jak twierdzą w ankiecie sami spółdzielcy, nie mają oni nadziei na poprawę.
3. Malejącej ilości sprzętu rolniczego i dużym stopniu jego zużycia (80%), co uniemożliwia wykonywanie usług w terminie. Świadczone usługi są złej jakości, stąd rolnicy korzystają z usług sąsiedzkich.
4. Wyborze nowej formy działalności, co wymaga szybkiego uporządkowania spraw prawno-majątkowych. Członkami tych przedsiębiorstw bezpośrednio powinni być rolnicy, a nie kółka rolnicze. Pozwoliłoby to rolnikom na kontrolowanie i zarządzanie tą formą własności.
5. Istniejące struktury pośrednie (WZSKR-y) nie spełniają swojej roli. Często przynależność SKR-ów do tych związków jest tylko formalna.
6. W sytuacji polskiego rolnictwa — dużego rozdrobnienia i nadwyżki siły roboczej — konieczne jest istnienie podmiotów gospodarczych, które będą wykonywać nie tylko usługi produkcyjne i socjalno-bytowe, ale także drobne przetwórstwo surowców rolnych oraz zaopatrzenie i zbyt produktów [5].
7. Wspólne użytkowanie sprzętu występuje w modelu krajów wysoko rozwiniętych. Dotyczy ono przede wszystkim sprzętu drogiego i specjalistycznego, który rolnicy zakupują wspólnie. Ułatwia im to korzystanie z bardzo nowoczesnych wydajniejszych maszyn, co w rezultacie zmniejsza ich czas pracy. Przy zakupie jednak występuje pomoc państwa. Należałoby przyjrzeć się tym spółdzielniom, by zaproponować naszym rolnikom rozwiązania, które już się sprawdziły w gospodarstwach konkurencyjnych.

Literatura

-
- [1] Korwat-Woźniak B. 1993. Usługi mechanizacyjne oraz inne produkcyjne w 1992 w świetle ankiety IERiGŻ oraz zmiany w okresie 1988–1992. *Komunikaty, Raporty, Ekspertyzy IERiGŻ*. Warszawa.
 - [2] Mierzwa D. 1995. Organizacja sektora spółdzielczego we Francji. *Postępy Nauk Rolniczych* 6: 101–110.
 - [3] Rolnictwo w procesie integrowania Polski z Unią Europejską — Materiały konferencyjne SGGW, 1995. Warszawa.
 - [4] Szot E. 1996. "Na barkach konsumenta". *Rzeczpospolita* 85, 4339.
 - [5]. Wojciechowska-Ratajczak B. 1996. Działalność spółdzielni kółek rolniczych w nowych warunkach ekonomicznych. *Wieś Współczesna* 1: 26–31.

Problems connected with adaptation of agricultural co-operative circles to market economy requirements

Summary

The difficult economical situation of agricultural cooperative circles proves that their further existence is unlikely. This form of enterprise was not accepted by the farmers. In order to adapt these units to a new economical situation, many problems must be solved concerning organisation, ownership and finances. The state and territorial administration have to play an important role in this matter. In councils, new stronger units combining many functions should be established, which would be better adapted to the requirements of the market economy.